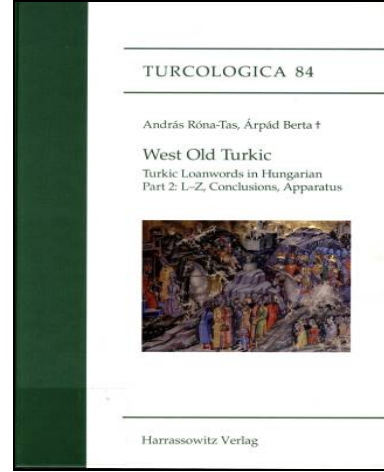
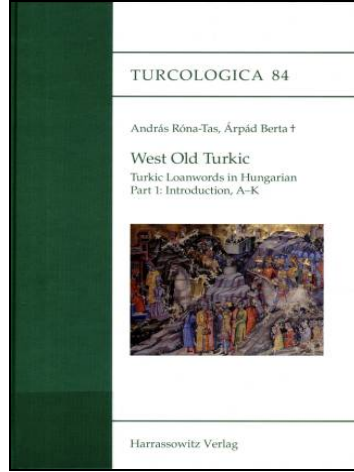

András Róna–Tas; †Árpád Berta with the assistance of László Károly. WEST OLD TURKIC. Turkic Loanwords in Hungarian. Part I: Introduction, Lexicon «A–K» (X, 618 S.). Part II: Lexicon «L–Z», Conclusions, Apparatus. (X, S. 620–1494). Turcologica. Herausgegeben von Lars Johanson. Band: 84. Harrassowitz. Wiesbaden 2011. [978–3–447–06260–2].

*Erdem UÇAR**

315

Bir Fin–Ugor dili konuşan Macarlar, MÖ. ilk binyılda Doğu Avrupa bozkırlarında yaşamaya başlamış ve bin yıl içinde muhtelif göç ve yayılmalarla Ural dağlarının doğusuna ulaşıp burada V. yüzyıldan IX. yüzyılın sonuna değin Türklerle birlikte yaşamıştır. İşte, elimizdeki eser, bu zaman diliminde Macarların atalarının konuştukları dilinin sözlüğünü ihtiva etmektedir. ‘Old Turkic’ terimi, yaygın anlamda, Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlıca’yı kapsayan bir dili ifade ederken, yazarlar terimi Eski Türkçenin Batı bölgesini de içine alacak şekilde tanımlamaktadır. Bu anlamda, Macarcadaki alıntuların kökeni ‘West Old Turkic’ [Eski Batı Türkçesi] dönemine, yani Eski Türkçenin Avrasya’nın batısında konuşulan Batı Türklüğünün diline gitmektedir. Bu dil, V. ve XII. asırlarda Orta Asya’da konuşulan Türkçe ile oldukça benzemektedir.

* Yrd. Doç. Dr., Gediz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – İzmir erdem.ucar@gediz.edu.tr

Müteveffa âlim Árpád Berta (1951–2008) ile András Róna–Tas’ın uzun ve yorucu çalışmaları neticesinde ortaya çıkan, II ciltlik bu hacimli eserin ilk örneklerini yazarlar, 2002’deki bir makalelerinde bizlere göstermişlerdi¹.

Eserin hazırlanma amacı ön sözde dört temel maddede özetlenmiştir: 1. V. ve IX. asırlarda Türklerle beraber yaşayan Macarların Eski Türkçeden kopyaladıkları kelime hazinesinin tespiti. 2. Eski Türkçe kelimelerin yapısı ve etimolojisi. 3. Macar dili ve tarihine katkıda bulunmak. 4. Türkoloji ve Doğu Avrupa Tetkikleri sahasında okuyan öğrenciler için bir kaynak kitap sağlamak. Şüphesiz bu amaçlar içinde bizi en çok ilgilendireni Türkçe etimolojilerdir.

Eserin A, B, Gy, H, I, J ve K harfleri ile başlayan madde başları András Róna–Tas, diğer madde başları da Árpád Berta tarafından hazırlanmıştır. Yazarlar eseri hazırlarken Eva Csato Johanson, Lars Johanson, Marcel Erdal, Jens Peter Laut, Claus Schönig, Marek Stachowski, Istvan Vasary, Peter Zieme gibi alanın uzmanı Türkologların fikirlerinden istifade etmekten çekinmemişlerdir.

Eserin, ‘Giriş’ (3–49) bölümünü ilk kısmı, ‘Macarcadaki Türkçe Alıntılar’ ve ‘Türkçe Tarihî Kelime Hazinesi’ hakkında yapılan çalışmaların eleştirisi hakkındadır. İkinci bölümde, Doğu Avrupa’da Macarlarla ilişkiye giren İranî, Got, Slav varlığından kısaca bahsedilmektedir. Daha sonra Doğu Avrupa’daki Macar varlığı ayrıntılı olarak anlatılmakta, son olarak da Karpat bölgesinin Kumanlar tarafından işgali sonrası Macar–Türk bağlantıları kısaca özetlenmektedir.

Üçüncü bölümde, eserdeki ‘Lexicon’ [Kelime Hazinesi] kısmının hazırlanış esasları anlatılmıştır. ‘Lexicon’ (53–1008) kısmında, Macarcadaki muhtemel bütün Türkçe alıntılar (toplam 419) listelenmiştir. Yazarlar, alıntıları Lars Johanson’un görüşünü benimseyerek *kopya* olarak kabul etmişlerdir.

Buna göre, madde başındaki alıntı, günümüzdeki Macarca imlâsıyla siyah büyük harflerle verilmiş, yanına da köşeli parantez içinde kelimenin ‘sesbilgisel yazıçevrimi’ yazılmıştır. Ardından kelimenin İngilizce anlamı ve kelimenin Macarcadaki tarihî gelişimi, hangi dil aracılığı ile Türkçeden kopyalandığı belli bir sıra dâhilinde gösterilmiştir. Daha sonra, Türkçe alıntının Türk dili tarihi içindeki seyri eserlerden tanıklar getirilerek anlatılmıştır. Burada mümkün mertebe kelimenin Türk dilinde yayıldığı bütün sahalara göz önünde tutulmuştur. Türkçe tanıklarda, veriler zamansal açıdan üç ana

¹ András Róna–Tas; Árpád Berta. “Old Turkic Loan Words in Hungarian”, *Acta Orientalia Academiae* 55, 2002, ss. 43–67.

devrede ele alınmıştır. Buna göre OT [Old Turkic ‘Eski Türkçe’] başlığı altında, Runik harfli metinler, Mani, Uygur, Brāhmī ve Arap harfli metinler ile Çin, Latin ve Yunan kaynakları kullanılmıştır. MT [Middle Turkic ‘Orta Türkçe’] başlığı altında da Orta Türkçe dönemi kaynaklarından tanıklar getirilmiştir. Orta Türkçe de kendi içerisinde dört ana gruba ayrılmıştır: Orta Doğu Türkçe, Çağatayca, Orta Batı Türkçe (Kıpçakça) ve Osmanlıca. Modern Türkçe de NT [New Turkic ‘Yeni Türkçe’] başlığı altında verilmiş ve günümüz Türk dilleri temel sekiz grup içerisinde sunulmuştur: Çuvaşça, Kuzeybatı grubu, Güneybatı grubu, Halaçça, Güneybatı grubu, Kuzeydoğu grubu ve Yakutça.

Bunun ardından, eğer mevcutsa kelimenin Moğolca, İrani ve Slav dillerindeki şekli ve anlamı gösterilmiştir. Daha sonra, E/T başlığı altında kelimenin Türkçe etimolojisi, E/H başlığı altında da Macarca etimolojisi açıklanmıştır. Son olarak da kelimenin etimolojik kaynakçası küçük puntolarla gösterilmiştir. Eserden örnek bir maddeyi şu şekilde gösterebiliriz:

BÖLCS [bölč] ‘wise’ | 1211 ? PN *Belch* [belč], 13th c. *bulch* [bülč], p1372/c1448 *bewlcze* [bölč-e], c1456 *bech* [beč] and *bwch* [böč] | *bölč* < *böč* [with unorg l] < **büyüci* ← WOT **büyüci* | EOT *bügüci* ‘sorcerer, witch’ < *bügü* ‘sage, wizard’ [with suff +čl] | See *büvös*.

OT *bügü*: PN *Bügü qağan* (RMTon 34), *bügü* ‘wise, sage, wizard, one who has magic or supernatural knowledge’ (UMIII 34: 24 etc. there ‘gebetsmächtig’, UMaitr 814 ‘magisch-mächtig’, on these and other data see Rybatzki 1997: 62–63), *bügü*, *bügü bilgä* ‘wise man’ (AK); MT *Bügü* PN (UCivSa 18: 18), *bügi*, *bügü* ‘koldovstvo, volšebstvo’ (AIM), *bügü* ‘büğü, sihir, arpağ’ (AIMI, read as *bükü*), *bügü* ‘weise’, *bügüler* ‘die Propheten’ (LCCG), *bügi* ‘volšebstvo’ (ATuh), *bügi* ‘magic, witchcraft’ (AOt Rumi in AChagSC); NT *Chuv* –; **NW** –; **SW** *büyü*, *bügü* ‘spell, incantation, sorcery, charm’, *büyücü* ‘sorcerer, witch’ (Tt), *bügü*, *böğü*, *buğ*, *buğu*, *büglük*, *bügü*, *büğ*, *bükü* ‘büyü’ (TtD1), *bü* ‘koldovstvo, nagovor’, *büjü* ‘znahar’, koldun, volšebnik’ (Gag); **Kh** –; **SE** –; **NE** –; **Y** –.

Mo *böge* ‘shaman’, *bögeci* ‘shaman’, *bögençer kümün* ‘servant or attendant of a shaman who assists him at ceremonies’ (L ← T **bögänč er*).

E/T The word may originally have denoted a kind of magic practice, distinct fr that done by the *kām*. But later the action was identified with the actor, hence *bügü* became the person with magic knowledge. However, the forms **bügüci* (see Tt, Gag and Mo) point to the fact that the original meaning has been preserved and the suff of the *nomen actoris* added. According to Starostin–Dybo–Mudrak (2003: 368), the T word corresponds to Mo *bogdo* ‘holy, sacred’, while Mo *böge* is of T origin. It is unclear how the Mo *bogda* and the T *bügü* could be derived fr a PA **bögé* ‘wizard, holy’.

E/H The H word has been considered to be of T origin since Vámbéry (1870: 133). The H word had a long vowel **büci* < *büyüci*. The *-l-* in the H word is compensatory (*böč* ~ *bölč*) as in many other cases; see *ács*, *bocsát*, *bölcso* and § 6.2.8.

♦ Vámbéry 1870: 133; Gombocz 1912b: 54, 168–169; Paasonen 1913: 59; Gombocz–Melich 1914–1944/1: 520–521; B. Lőrinczy 1953: 165; Doerfer 1963–1975/1: 234; Benkő 1967–1984/1: 360–361; Ligeti 1986: 272; Benkő 1993–1997/1: 134; Rybatzki 1997: 62–63; Starostin–Dybo–Mudrak 2003: 368.

BÖLCS [Eski Türkçe *bügü*] maddesi, s. 170.

‘Conclusions’ (1011–1176) bölümünün beşinci kısmında Macarcanın tarihî sesbilgisi özetlenmiştir. Altıncı bölümde Eski Batı Türkçesi ile Macarca ilişkilerindeki dilbilgisi özellikleri anlatılmıştır. Yedinci bölümde Eski Batı Türkçesinin tarihi anlatılmıştır. Bu kısımda, Eski Batı Türkçesinin kimler tarafından, ne zaman ve nerede konuşulduğunu öğrenebilmekteyiz. ‘Apparatus’ (1179–1494) bölümünde esere ilave edilen ekleri görmekteyiz. İlk olarak Türkçe kökenli olması muhtemel olmayan kelimeler kısaca incelenerek ispat edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, Mónika Biacsi tarafından tamamlanan Eski Türkçe (Eski Doğu Türkçesi) ve Eski Batı Türkçesi kelime dizini yer almıştır. Buradaki Eski Türkçe kelime dizini Türkçe etimoloji ile ilgilenenlerin oldukça işine yarayacaktır. Ayrıca burada Béla Kempf tarafından tamamlanan Moğolca dizini görmekteyiz. Fin–Ugor kökenli toplam 465 Macarca kelime, kısa tarihî seyri gösterilmek suretiyle listelenmiştir. VIII. kısımda Macarcadaki problemleri Fin–Ugor etimolojileri tartışılmış ve daha sonra, Macarcadaki Alan (Alanian), diğer Orta İranî ve Kumanca alıntılarının listesi sunulmuştur. Son olarak Slav kökenli kelimelerin listesi verilmekte ve Borbála Gulyás tarafından tamamlanan Macarca kelimelerin dizini yer almaktadır. Onuncu bölüm eserin kaynakçasına ayrılmıştır. Mónika Biacsi tarafından tamamlanan kaynakçada bazı çalışmaların gözden kaçtığı görülmektedir². Onuncu bölümde,

² Hemen aklımıza gelen ve madde başlarında kullanılması gerektiğini düşündüğümüz çalışmalar şunlardır: Hakan Aydemir. “A rotacismus-zetacismus egyik esete: sāmīr-, sāmīr-, semre-”, *Néptörténet-Nyelutörténet*, A 70 éves Rona-Tas Andras köszöntése, Szerkesztette: Karoly, Laszlo és Kineses Nagy Éva, Szeged 2001, ss. 19–33; Hakan Aydemir. “Altaic etymologies: toz, toprak, tojosun”, *Turkic Languages*, Vol. 7, 2003, ss. 105–143; Marcel Erdal. “Die Türkisch-Mongolischen Titel El Xan und Elçi”, *Altaica Berolinensia*, The Concept of Sovereignty in the Altaic World, Permanent International Altaistic Conference, 34th Meeting Berlin 21–26 July 1991, Ed. Barbara Kellner-Heinkele, Wiesbaden 1993, ss. 81–99; Stefan Georg. “Türkisch/Mongolisch tengri ‘Himmel, Gott, und Seine Herkunft’”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Vol. 6, Kraków 2001, ss. 83–100; Tuncer Gülensoy. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Etimolojik Sözlük Denemesi, [C.] I–II (O–Z), TDK Yayınları, Ankara 2007; László Károly. “Some Remarks on the Turkic Quart”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Vol. 10, Kraków 2005, ss. 53–64; Karl H. Menges. “Etymologika”, *W. B. Henning Memorial Volume*, Edited by Mary Boyce and Ilya Gershevitch, Asia Major Library, Lund Humphries, London 1970, ss. 307–325; Volker Rybatzki. “Bemerkungen zu einigen uigurischen Wörtern aus der Landwirtschaft”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, Vol. 6, Kraków 2001, ss. 133–171; Volker Rybatzki. “Bemerkungen zur Türkischen und Mongolischen Metallterminologie”, *Studia Orientalia*, Vol. 73, Helsinki 1994, ss. 193–251; Volker Rybatzki. “Turkic Words for ‘steel, and ‘cast iron,’” *Turkic Languages*, Vol. 3, 1999, ss. 56–86; Aleksandr M. Şerbak. “Arslan Kelimesinin Etimolojisine Dair Bazı Mülahazalar”, *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara 2000, ss. 290–296; Nicholas Sims-Williams. “Avestan sufrā-, Turkish süvre”, *De Dunhuang A Istanbul Hommage A James Russell Hamilton*, Presente Par Louis Bazin et Peter Zieme, Brepols Publishers, Brepols, Turnhout 2001, ss. 329–338; Semih Tezcan. “Additional Iranian Loan-Words in Early Turkic Languages”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 7, 1997, ss. 157–173; Andreas Tietze. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, Cilt 2, F–J, Verlag der

eserdeki kısaltmalar, on birinci bölümde haritalar ve son bölümde eserdeki bazı ilavelerle düzeltmeler yer almaktadır.

Bu değerli çalışma, Macar Türkolojisinin ve Altayistığının yüz yıllık birikiminin sonucunu çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Eski Türkçe açısından yeni bir etimolojik sözlüğe kavuştuğumuzu rahatlıkla söyleyebiliriz. Macar Türkolojisinin hem Hungorolojiye hem de Türkolojiye değerli bir armağanı olan bu çalışmadan dolayı András Róna–Tas'ı tebrik eder, müteveffa âlim Árpád Berta'nın da aziz hatırasını yâd ederiz. Eserin, gelecek yıllarda Macaristan'daki Türkoloji ve Altayistik çalışmalarını ateşlemesi en büyük temennimizdir.